

JAY BELSKY

Pennsylvania State University

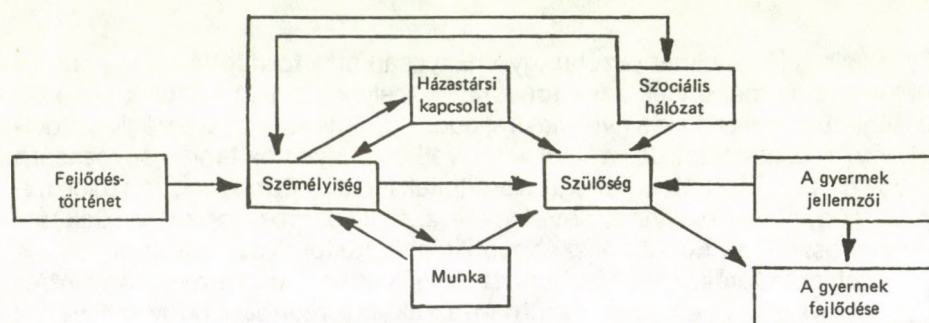
A SZÜLŐSÉG MEGHATÁROZÓI: EGY FOLYAMATMODELL

A szocializáció tanulmányozói hagyományosan arra fordították a legtöbb figyelmet, hogy megértsék azt a folyamatot, melynek során a szülők nevelési stratégiái és viselkedése a gyermek fejlődését alakítják. Érdekes végiggondolni, hogy míg a nevelés jellemzőinek és következményeinek tanulmányozására oly sok erőfeszítést tettek, nemigen fordítottak figyelmet arra, hogy a szülők miért pont úgy nevelnek, ahogy nevelnek — azon túl persze, hogy készültek társadalmi osztályok közötti összehasonlítások, kultúraközi tanulmányok, és folytak olyan kutatások, melyekben azt vizsgálták, hogy a gyermek hogyan befolyásolja a szülői viselkedést. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy az itt vázolt általános vizsgálatokon kívül nem gyűjtöttek adatokat ebben a témakörben. Meglepő, de annak ellenére, hogy a nevelés meghatározóit eddig relatíve elhanyagolták, mégis nagy mennyiségű empirikus adat gyűlt össze a fenti kérdéssel kapcsolatban.

Sajnos azonban a fenti területeken végzett kutatások adatai integrálatlanok, és nem is használták fel őket eddig a lehetséges mértékben. Ez részben annak az eredménye, hogy nincs általános fogalmi modell, amellyel a különálló eredményeket integrálni lehetne egy koherens, a részek összegénél többet nyújtó egészé. Ennek a dolgozatnak az az egyik alapfeltételezése, hogy a gyermek-abúzzsal kapcsolatos érdeklődés és kutatás — amely alkalmazott tudomány — sokkal járulhat hozzá az egyéni nevelési minták különbségeinek meghatározásához, és az erre vonatkozó anyag szintéziséhez, ami pedig az alaptudomány kérdése. Ebből a szempontból különösen a gyermekek *bántalmazásának* etiológiáját vizsgáló munkák érdekesek (a témát a következők tekintették át: BELSKY, 1980; PARKE és COLLMER, 1975). A gyermek-abúzzsal és elhanyagolással foglalkozó hozzáférhető kutatások és elméletek a szülői működésre ható három fő tényezőre hívják fel a figyelmet: (1) a szülők ontogenetikus eredetére és személyes pszichológiai adottságaira, (2) a gyermek egyéniségének jellemzőire, és (3) a környezetből jövő feszültség és támogatás forrásaira. A gyermek-abúzus és elhanyagolás gyökereire vonatkozóan feltett kérdések mind a klinikusok, mind a tudományos kutatók részéről főleg a szülői

működés meghatározói felé irányultak — vagy pontosabban fogalmazva — főleg a szülői diszfunkciókat vizsgálták. Még mindig nem tisztázott az a kérdés, hogy az extrém helyzetekben (mint például a gyermek-abúzus) hatást gyakorló tényezők a normálisnak mondható szülői viselkedésben is előfordulnak-e. A kritikus kérdés tehát, melyet ebben a gyermek-abúzussal foglalkozó esszében és kutatásban felteszünk, így hangzik: létezik-e a hatásoknak egy kontinuum?

A továbbiakban ezt az általános kérdést vizsgáljuk, mégpedig úgy, hogy megnézzük a hatáskontinuum létezését alátámasztó adatokat, vagyis azokat a bizonyítékokat, melyekből következik, hogy a gyermek-abúzus kutatás által kimutatott viselkedésmeghatározók a normál szülői működés esetén is hatnak. Az elemzés elősegítése érdekében a téma kifejtését az előző bekezdésben vázolt három fő hatásforrás köré szervezzük. Esszénk fő célja az, hogy a diszfunkcionális szülői működés tanulmányozására alapozva a szülőség meghatározóinak egy általános modelljét építsük fel.

A szülőség meghatározóinak folyamatmodellje

A modellt, amelyet a releváns adatok áttekintésével fejtünk ki, az 1. ábra mutatja be sématis formában. Ahogy a diagramból látható, a modell feltételezése szerint a szülőséget közvetlenül befolyásolják az adott szülőből kisugárzó erők (a személyiség), az adott gyermekből áradó erők (a gyermek személyiségének jellemzői) és a szélesebb társadalmi kontextus, amelybe a szülő-gyermek kapcsolat beágyazódik — itt elsősorban a házastársak kapcsolatára, az őket körülvevő szociális közegre és a szülők munkával kapcsolatos tapasztalataira gondolunk. A modell feltételezi továbbá, hogy a szülők egyéni fejlődéstörténete, házastársi kapcsolata, társas kapcsolatai és munkahelyi viszonyai hatással vannak személyiségükre, általános pszichológiai állapotukra, és ezért szülőként való ténykedésükre, mindezen keresztül pedig a gyermek fejlődésére. Ha végiggondoljuk a fenti érveléshez kapcsolódó kutatások eredményeit, ezek három általános konklúziót támasztanak alá a szülői viselkedés meghatározó tényezőire vonatkozóan: (1) a szülői viselkedés többszörösen meghatározott; (2) hatásukat tekintve a szülő, a gyermek és a társas környezet jellemzői nem egyenlő mértékben támogatják vagy ássák alá a fejlődést segítő szülői magatartást; (3) az egyéni fejlődéstörténet és a személyiség közvetetten hat-

nak a szülői tevékenységre, először azt a szélesebb közeget befolyásolják, amelyben a szülő-gyermek kapcsolat létezik (például a házastársi kapcsolatot, a társas közeget és a foglalkozási tapasztalatokat).

Mielőtt rátérnénk a szülőség meghatározóinak áttekintésére, két dolgot kell megjegyeznünk. Először azt, hogy a hozzáférhető kutatások legnagyobb része nem experimentális, korrelációs vizsgálatokon alapszik, így ezek nem dokumentálják az ok-okozati összefüggéseket. E tény ellenére az irodalmat sokszor fogjuk idézni és vitatni pusztán heurisztikus célból, annak érdekében, hogy a szülői viselkedés egyéni különbségeinek tárgyalásához új szempontokat kapjunk. Ezt a módszert alkalmazzuk még akkor is, ha a szakirodalomban fellelhető tanulmányok eredeti célkitűzése korlátozza felhasználhatóságukat modellünk céljaira. Ez annyit jelent, hogy csak néhány tanulmány nyújt elegendő támpontot egy olyan modell felállításához, amely arra az elképzelésre épül, hogy a szülőség meghatározói formálják a gyermeknevelést, ami viszont hatással van a gyermek fejlődésére. A legtöbb esetben az ok-okozati láncnak csak az első vagy az utolsó láncszemét vizsgálják, és az olvasó vagy a kutató feladata végiggondolni az egyes meghatározókat egybekapcsoló folyamatot, például a szülő személyisége vagy a környezeti támogatás és a gyermek fejlődése között.

A SZÜLŐ OLDALA

A gyermekkel való durva bánásmódot vizsgáló kutatások arra engednek következtetni, hogy — mint a humán működések legtöbb dimenziójában — az egyén tartós jellemzői hatnak a szülői magatartásra. Ezek olyan jellemzők, amelyek — legalábbis részben — a személy fejlődéstörténetének termékei. Hogy jobban megértsük, hogy a fejlődéstörténet és a személyiség hogyan hat a szülői magatartásra, hasznos végiggondolnunk, hogy milyen is a gyermek fejlődése és ténykedése szempontjából optimális szülői magatartás, valamint hogy milyen is az a személyiségfajta, amely a legnagyobb valószínűséggel nyújtja ezt a fajta gondozást a gyermeknek. A csecsemőkorra vonatkozó részletes megfigyelésen alapuló vizsgálatok kimutatták, hogy a kognitív-motivációs kompetenciát és az egészséges szocio-emocionális fejlődést az odafigyelő, meleg, Ingerdús, felelős és nem korlátozó jellegű gondozás segíti elő leginkább (áttekintés céljából lásd BELSKY, LERNER és SPANIER, sajtó alatt). BAUMRIND (1967, 1971) munkái azt mutatják, hogy az iskola előtti években a magas szintű gondozás és kontroll elősegíti a kortársakkal és a felnőttekkel való kapcsolatkötés képességét és a barátságos kooperatív magatartást éppúgy, mint azt a képességet, hogy a gyermek instrumentálisan leleményes és teljesítménymotivált legyen. A gyermek fejlődésének későbbi szakaszában pedig pozitív kapcsolatot találtak aközött, hogy a szülő milyen mértékben alkalmazza a rávezetés és az indoklás technikáját, mennyire tudja meleg érzelmelt a gyermek iránt kifejezni, valamint az iskoláskorú gyermek önértékelése, internalizált viselkedésszabályozása, proszociális orientációja és intellektuális teljesítménye között (pl.: COOPERSMITH, 1967; HOFFMAN, 1970; MCCALL, APPLEBAUM és HAGARTY, 1973).

Átgondolva ezeket és az egyéb eredményeket, arra a következtetésre juthatunk, hogy az egész gyermekkoron át a gyermek képességeire és az éppen időszzerű fejlődési feladatokra *érzékenyen* ráhangolt szülői magatartás vezet számos magasra értékelt fejlődésbelli eredményhez, beleértve az érzelmi biztonságot, a viselkedés függetlenségét, a szociális kompetenciát és az intellektuális teljesítményt (BELSKY, LERNER és SPANIER, sajtó alatt). Milyen típusú személy képes az ilyen, a fejlődés szempontjából hajlékony és hajlékonyságot elősegítő gondozásra? Azt mondhatjuk, hogy a szentív ember képes decentrálásra, a mások nézőpontjának pontos felbecsülésére, ezen túl magáévá tud tenni egyfajta gondozói szemléletet is. Logikusnak tűnik az a feltételezés, hogy az erre képes emberek érettek, pszichológiailag egészségesek. Sajnos a személyiséggel és a szülői magatartásmóddal foglalkozó irodalom se nem olyan gazdag, se nem olyan kiterjedt, mint ahogy remélhetnénk. Mégis a rendelkezésre álló korlátozott számú adatot úgy is elrendezhetjük, hogy azokból valamilyen igazolást kapjunk a feltételezésre, hogy a személyes érettség, a pszichológiai egészség és a fejlődést elősegítő szülői magatartás összefügg egymással.

Amennyiben az életkort tartjuk az érettség mércéjének, akkor a személyiség és a szülői ténykedés közötti kapcsolat bizonyítéka lehet az a megfigyelés, hogy minél idősebb egy először szülő anyja, annál szentívebb, annál több pozitív érzelmeket közlő, stimuláló interakciót bonyolít le gyermekével (RAGOZIN, BASHMAN, CRNIE, GREENBERG és ROBINSON, 1982). Ugyanígy bizonyító erejűek a tizenéves anyáktól nyert adatok is, akiknek a személyisége pszichológiailag feltételezhetően kevésbé érett, mint az idősebb anyáké. Nemcsak arra nézve vannak adatok, hogy az ilyen fiatal anyák kevésbé kíváncsiak attitűdöket fejeznek ki a gyermeknevelésre vonatkozóan, és a gyermek fejlődésével kapcsolatos elvárásaik is kevésbé realisztikusak, mint az idősebb anyáké (FIELD, WIDMAYER, STRINGER és IGNATOFF, 1980), hanem tisztán viselkedésüket tekintve is megállapították, hogy újszülöttjeik megnyilvánulásaira kevésbé válaszolnak (JONES, GREEN és KRAUSS, 1980), és kevesebb verbális interakciót bonyolítanak le gyermekükkel, mint az idősebbek (OSOFSKY és OSOFSKY, 1970). Személyiség és szülőség összefüggésére még közvetlenebb bizonyítékot is találunk MONDELL és TYLER (1980) munkáiban, akik összekapcsolták a szülőknél tapasztalt belső kontrollt az interperszonális bizalom magas szintjét, az aktív érintkezési stílust, valamint azt, hogy az érzékelhető melegség, elfogadás és segítőkészség megnyilvánulásai gyakoriak, a helytelenítés és szidás pedig ritkán fordult elő a kisgyermekkel való interakcióikban. A személyes pszichológiai jellemzőknek a szülői ténykedésre kifejtett hatására még döntőbb bizonyítékokat találhatunk a pszichológiailag zavart felnőttek vizsgálatából (BALDWIN, COLE és BALDWIN, 1980; RUTTER, 1966). A szülők pszichés működészavarai közül a depresszióra irányult a legtöbb figyelem (FABIAN és DONAHNE, 1956; POLLITT, 1965). Erre vonatkozóan Weissmanntól származnak talán a legalaposabb és legszélesebb körű tanulmányok (ORRASCHIEL, WEISSMANN és KIDD, 1980; WEISSMANN és PAYKEL, 1974). Megfigyelték, hogy a depressziós anyák visszautasító és ellenséges környezetet nyújtanak gyermekeiknek — egyáltalán nem meglepő, hogy ez aláássa a gyermeki funkciókat (lásd még COLETTA, 1983).

A kidolgozás alatt álló szülői funkciómodell feltételezi, hogy a szülők pszichés egészsége és szülőként való funkcionálása közötti kapcsolat — legalábbis valamennyire — visszavezethető a szülők saját felnövekedése alatt szerzett tapasztalataira. Három különböző adatsor tükrözi a fejlődéstörténet és a szülői működés közötti kapcsolatot. A gyermek-abúzus irodalma adja az első adatsort, kiemelve azt a kapcsolatot, ami a sajátélmény, a gyermekkorban elszenvedett szülői bántalmazás és a saját gyermek bántalmazása között van (BELSKY, 1978, 1980; PARKE és COLLMER, 1975). A második adatsor a depresszió-tanulmányokból származik, és arra mutat rá, hogy ha a szülő történetében többször fordult elő stresszel teltt elszakadás saját szüleitől, akkor az nemcsak a depresszió etiológiájában szerepel rizikófaktorként (BROWN és HARRIS, 1978), hanem a fiatal gyermekek gondozásában is zavarokhoz vezet (FROMMER és O'SHEA, 1973a, 1973b), és valószínű, hogy a gyermek optimálisnál rosszabb működését is kiváltja (HALL, PAWLBY és WOLKIND, 1980). Végül pedig az apasággal kapcsolatos vizsgálatokból látszik, hogy mind az apai involválódás magas szintje (MANION, 1977; REUTER és BILLER, 1973; SAGI, 1982), mind alacsony szintje (DE FRAIN, 1979; EIDUSON és ALEXANDER, 1978) az involválódás magas szintjét jelzik előre a saját gyermek esetében. Ennek a látólagos ellentmondásnak az egyik lehetséges magyarázata az identifikáció folyamataiban és a férfi személyiségfejlődésében kereshető (BRONFENBRENNER, 1960). Azok az apák, akik melegek, gondozóak és részt vesznek a gyermek ellátásában, valószínűleg olyan fiúkat nevelnek, akik velük azonosulnak, és akik számára modellt jelentenek. A nem involválódott apák ellenben minden valószínűség szerint gyenge azonosítási mintát nyújtanak, és annak is kicsi a valószínűsége, hogy fiuk számára modelltént szerepelnek. Ezért egy kompenzációs folyamatot indítanak el, amely arra vezeti a már felnőtt gyermeket, hogy pont ellenkezőképpen legyen apja a saját gyermekének, mint ahogy azt gyermekként tapasztalta.

Az e kérdéskörben összegyűjtött adatok tehát alátámasztják azt a nézetünket, hogy a fejlődéstörténet alakítja a személyiséget és a pszichés egészséget, ami viszont kihat a szülőként való funkcionálásra. Feltételezésem szerint általában véve a fejlődés során szerzett éntámogató tapasztalatok érett, egészséges személyiséget eredményeznek, aki a későbbiekben képes lesz a szenzitív szülői gondozó magatartásra, és ez elősegíti a gyermek optimális fejlődését.

A GYERMEK OLDALA

A gyermeknek a szülői magatartást befolyásoló jellemzői közül eddig a temperamentum kapta a legtöbb figyelmet. Különösen azokat a viselkedéstílusokat kutatták, amelyek a szülők dolgát többé-kevésbé megnehezítik (BATES, 1980). Bár az eddigi eredmények vegyesek (BATES, 1980), mégis van olyan adat, amely azt támasztja alá, hogy a nehéz temperamentum, különösen csecsemőkorban, aláássa a szülői működést. CAMPBELL (1979) arról számolt be, hogy például azok az anyák, akik gyermekük három hónapos korában kijelentették, hogy csecsemőjüknek „nehéz temperamentuma van”, a kontrollcsoporthoz vi-

szonyítva kevesebb interakciót bonyolítottak le gyermekkel, kevésbé reagáltak sírásukra a gyermekek 3 és 8 hónapos kora között. Hasonlóképpen MILLONES (1978) szignifikáns negatív kapcsolatot mutatott ki az között, hogy az anya minősítése szerint a gyermek „nehéz eset”, és az között, hogy a külső megfigyelők mennyire látták odafordulónak az anyát átlag 11 hónapos gyermekek esetében. Végso illusztratív adatként KELLEY (1976) azt találta, hogy amikor az anyák „nehezebbnek” minősített gyermekekkel negatív emóciókat kifejezték, erre az anyák is negatívan reagáltak.

Mivel a fejlődéskutatók olyan széles körben feltárták már, hogy a gyermek hatással van a szülői ténykedésre, úgy döntöttünk, hogy erre a kérdéskörre most nem térünk ki. Az itt áttekintett néhány eredmény jól illusztrálja azt a már elfogadott álláspontot, hogy még a gyermek-abúzust el nem követő mintákban is érvényes, hogy a gyermek jellemzői elősegítik vagy megnehezítik a róla való gondoskodás minőségét és mennyiségét is. Megjegyezzük, bár rengeteg szerző utal arra, hogy a szülők jellemzőinek (személyiség, elvárások) tükrében is meg kell vizsgálnunk a gyermek jellemzőit, ehhez képest meglepően kevés munka foglalkozik az ilyen interaktív folyamatok feltárásával. A rendelkezésre álló adatokból levonhatjuk azt a következtetést, hogy önmagában véve sem a gyermek temperamentuma, sem egyéb más jellemzője nem alakítja a szülői ténykedést, hanem inkább arról van szó, hogy mennyire illik össze a szülő és a gyermek, és ez határozza meg kapcsolatuk fejlődését (LERNER és LERNER, 1983).

A KÖRNYEZETBŐL SZÁRMAZÓ FESZÜLTSEGEK ÉS TÁMOGATÁS FORRÁSAI

A szülői gondoskodás eltéréseit megvizsgáltuk már mind a szülő, mind a gyermek oldaláról, de ha ökológiai perspektívából akarjuk közelíteni a kérdést, beszélnünk kell arról a *környezetről* is, amelyben a szülő—gyermek kapcsolat zajlik. Ennek érdekében a bőségesen rendelkezésre álló adatokhoz fordulhatunk, amelyek bizonyítják, hogy a támogató szociális közeg mind a pszichés, mind a testi egészségre nézve előnyösen hat (például MITCHELL és TRICKETT, 1980). Különös jelentősége van itt annak a kutatásnak, amely a szülők általános jólléte és környezetétől kapott támogatása közötti viszonyt követte nyomon (COLLETTA, 1983; COLLETTA és GREGG, 1981; NUCKOLLS, CASSELL és KAPLAN, 1972). Bizonyított, hogy a mindenoldalú támogatás pozitívan befolyásolja a pszichés jóllétet általában véve, és a szülő lelki egészségét különösen. De még ennél is fontosabb az a kutatás, amely kimutatja, hogy — valószínűleg következményként — az általános támogató közeg pozitívan korrelál a szülői működéssel.

COLLETTA nyílt interjúi (1979), amelyeket óvodáskorú gyermekek anyáival készített (alacsony és közepes jövedelmű egyedülálló szülők, közepes jövedelmű, házasságban élő anyák), azt mutatták, hogy a teljes támogatás (amelyet barátok, rokonok és a házastárs nyújtottak) mennyisége fordítottan aránylik az anyák korlátozó és büntető magatartásához. Colletta arra a következtetésre jutott, hogy „a környezetüktől a legkevesebb támogatást kapó anyák vezették be a legtöbb háziszabályt, és ők alkalmazták a legautoriterebb

büntetési technikákat" (843. o.). Ezzel egybehangzóak annak a tanulmánynak az adatai is, amely szerint az újszülött korokban intenzív ápolást igénylő, most hároméves gyermekek anyáinál a környezettől kapott támogatás mennyisége prediktív erejű volt arra nézve, hogy mennyire nyújtottak ingergazdag nevelést gyermeküknek (PASCOE, LODA, JEFFRIES és EASP, 1981). A két adatsorral kapcsolatban elgondolkodtató, hogy Collotta, Pascoe és mások a környezeti tényezőkkel épp azt a fajta szülői magatartásmódot hozták összefüggésbe, amelyet mások a gyermek kompetenciájával (válaszoló szülő), illetve inkompetenciájával (autoriter nevelés) kapcsoltak össze.

Ne lepjen meg bennünket, hogy a szülői gondoskodás és a támogató környezet között pozitív összefüggés van. Mint már említettük, a támogatás és az általános jóllét ismételten összekapcsolódnak egymással. És ha a fejlődést elősegítő szülői gondozást a mentális egészség dimenziójának tekintjük, a támogatás és a szülői magatartás közötti kapcsolat révén egy sokkal általánosabb kapcsolat rajzolódik ki jóllét és támogatás között. De miután ezek az általános összefüggések világossá váltak, két specifikus kérdés nyitva marad a környezeti támogatás szülői gondoskodásra gyakorolt hatásának elemzésében. Hogyan befolyásolja a támogatás a szülői magatartást? És honnan származik a hatékony támogatás? Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatára a következőkben a támogatás funkcióját és különböző forrásait vizsgáljuk meg, majd azokat a tényeket vesszük sorra, amelyek segítségével mélyebben és sokrétűbben érthetjük meg, hogyan hat a támogatás a szülői ténykedésre.

A TÁMOGATÁS FUNKCIÓI

A témával foglalkozó kiterjedt irodalommal összhangban valószínűnek tartjuk, hogy a szülőség esetében a környezet támogató hatása *három* módon érvényesül: (1) Emocionális támogatást nyújt; (2) instrumentális segítséget ad; (3) szociális elvárásokat közvetít (például MITCHELL és TRICKETT, 1980; POWELL, 1980). Az emocionális támogatást úgy definiálhatjuk, mint azt a szeretetet és interperszonális elfogadást, melyet az egyén másoktól kap akár explicit megnyilatkozásokon keresztül, akár figyelmes és gondoskodó akciók révén. Az instrumentális segítség különböző formákban jelenhet meg, beleértve az információt és tanácsot, a rutinfeladatok ellátásában nyújtott segítséget vagy a gyermekre való vigyázást. Végül pedig a szociális elvárások irányadóak arra nézve, mi a megfelelő viselkedés és mi nem.

Fontos megjegyezni, hogy az elvárások és a tanácsadás nem mindig tölt be támogató funkciót, és nem is mindig segítik elő a szülői ténykedést. Ez különösen áll akkor, ha az elvárások nem konzisztensek (BELSKY, ROBINSON és GRAMBLE, sajtó alatt; LAMB és EASTERBROOKS, 1980), vagy esetleg éppen ellentétesek az egyén hajlamaival (MINTURN és LAMBERT, 1964; STOLZ, 1967). Valóban számos nővel készített interjútanulmány rámutat annak fontosságára, hogy az embernek olyan társas kapcsolatrendszere legyen, amelyben az ideológiailag nézetek összevágának. Azok a nők, akik a szakmai előmenetelre helyezik a hangsúlyt, de főleg olyan nőkkel állnak kapcsolatban, akik inkább a hagyományos nem szerepek felé orientálódnak, kevésbé elégedettek szülői

szerepükkel, mint azok, akiknek társas környezete osztja a nézetelt (POWER és PARKE, 1983).

Mindegyik fent említett támogatás-fajta gyakorolhat direkt vagy indirekt hatást is a szülő gondozói magatartására (BELSKY, ROBINSON és GAMBLE, sajtó alatt). A közvetlen hatások a szülői viselkedést érintik, míg az indirekt hatásokat más tényezők közvetítik. Amikor például a szülőket dicsérik, egy szomszéd vagy a tanár a gyermek jó viselkedéséről vagy arról beszél, hogy a szülő milyen ügyesen kezeli a gyermeket, ezt a szülőséggel kapcsolatban közvetlen emocionális támogatásnak vehetjük. Amikor a férj elmondja a feleségének, hogy mennyire szereti, akkor ez a pozitív érzelem, bár nem közvetlenül a szülőségre irányul, mégis befolyásolja a gondozást, és így az érzelmi támogatás indirekt formájának tekinthető.

A STRESSZ ILLETVE TÁMOGATÁS FORRÁSAI

A gyermek-abúzzsal foglalkozó munkák három különálló feszültség- illetve támogatásforrásra világítanak rá, amelyek elősegíthetik vagy alááshatják a szülő kompetenciáját. Ezek: a házastársi kapcsolat, a társas kapcsolatrendszer és a munkahely.

A házastársi kapcsolat

Bár a rendelkezésünkre álló adatok még nem elegendőek BELSKY (1981) nézetének alátámasztására, mely szerint a házastársi kapcsolat a szülők számára a legfőbb támogató rendszerként szolgál, azt számos, különböző fejlődési szakaszokkal foglalkozó vizsgálat kimutatta, hogy a férj és feleség kapcsolata hatással van a szülői tevékenységre (BELSKY, LERNER és SPANTER, sajtó alatt). Míg PEDERSEN (1982) és PRICE (1. jegyzet) munkái kimutatják, hogy a férj segítőkészsége és elismerése pozitív hatással van a kisgyermek felé irányuló anyai magatartásra, addig Belsky munkája (BELSKY, 1979; BELSKY, GILSTRAP és ROVINE, sajtó alatt) közvetlen kapcsolatokat dokumentál az apa involválódásának magas szintje és a gyakori házastársi kommunikáció között 1, 3, 9 és 15 hónapos gyermekek szüleinél. Ezekkel egybehangzóak FELDMAN, NASH és ASHENB-RENNER (2. jegyzet) munkái, amelyek azt mutatják, hogy a házastársi kapcsolat minősége az egyik legerősebb jóslótényezője annak, hogy milyen magatartást mutat az apa szabad és strukturált laboratóriumi játékhelyzetekben. Egybehangzanak továbbá a fentiekkel GILLBAUD/WALLSTON és WANDERSMAN (3. jegyzet) eredményei, miszerint azok az apák, akik érezték feleségük támogatását, a gyermek temperamentumából adódó nehézségektől függetlenül is nagymértékben kompetensnek érezték magukat szülői mivoltukban.

A házastársi kapcsolat és a szülőség összefüggéseit az iskoláskor előtti időszakban vizsgáló kutatások eredményei általában konzisztensek a szülő-gyermek kapcsolat vizsgálatából származó, az előbbieken összefoglalt eredményekkel. BANDURA és WALTERS (1959) megfigyelte, hogy azok az anyák, aki hajlamosak fluk nyaggatására és szidására, kevesebb melegséget és pozí-

tív érzelmet nyilvánítanak férjük iránt. Ezt egészítik ki SEARS, MACCOBY és LEVIN (1957) adatai, amelyek azt mutatják, hogy az anyák bevallott értékelése férjükkel kapcsolatban szisztematikusan együttjár azzal, hogy kisgyermeküket mennyi dícséretben részesítik. Mivel ebben a két vizsgálatban azokat a szülői magatartásmódokat figyelték meg, amelyek prediktív erejűek a gyermek optimálisnál rosszabb vagy kevésbé kompetens működésére, alapunk van arra, hogy a hatások folyamatára következtessünk a házasságtól a szülői magatartásig, és ezen keresztül a gyermek fejlődéséig (BELSKY, 1981; CROUTER, BELSKY és SPANIER, 1983).

Az általános iskolai és a fiatalokori évek alatt a szülők közötti kifejezett ellenséges viszony összefüggést mutat a gyakori büntetéssel és az indoklásnak és érvelésnek mint fegyelmezési stratégiának a ritka alkalmazásával (DIEMAN, BARTON és CATTEL, 1977; KEMPER és REICHLER, 1976). JOHNSON és LOBITZ (1974) például következetesen negatív kapcsolatot talált a házastársi megelégedettség és a gyermek iránt mutatott negatív viszonyulás között 31 fiú vizsgálatánál, akiket 2 és 12 éves koruk között utaltak be pszichológiai tanácsadásra. OLWEUS (1980) mostani, az agresszió kialakulásával kapcsolatos munkája szerint a házastársak közötti emocionális kapcsolat minősége hatással van az anyák negatív magatartására serdülő fiukkal szemben, ami már önmagában is agresszív, antiszociális viselkedéshez vezet.

Összefoglalva, az ebben a részben áttekintett adatok erősen afelé mutatnak, hogy ha meg akarjuk érteni a szülői ténykedést, és ennek a gyermek fejlődésére gyakorolt hatását, figyelmet kell szentelnünk a házastársi kapcsolat minőségének is (BELSKY, 1981). Ugyanakkor fontos észben tartani, hogy a házastársi kapcsolat minősége már magában a kapcsolatban részt vevő felek egyéni fejlődéstörténetének és személyiségének függvénye lehet. Azzal a lehetőséggel is foglalkoznunk kell, hogy a házastársi kapcsolat nem is hat közvetlenül a szülői ténykedésre, hanem inkább közvetett hatása van, mégpedig úgy, hogy a pszichológiai jóllétet befolyásolja, és csak ezen keresztül azokat a készségeket, amelyekre az egyénnek a szülői szerepben szüksége van (lásd 1. ábra) (BROWN és HARRIS, 1978; CARVETH és GOTTLIEB, 1979; JOHNSON és LOVITZ, 1974; WANDERSMAN, WANDERSMAN és KAHN, 1980).

A társas közeg

Bár a szociális izolációt rizikótényezőnek tartják, és a gyermek-abúzus esetében összefüggésbe hozzák a nem megfelelő szülői magatartással, mégis téves lenne azt feltételezni, hogy a nagyobb számú baráti, rokon és szomszédsági kapcsolat minden esetben előnyös. Azok a kapcsolatok, amelyek normális esetben támogatónak hatnak, extrém esetben súlyos feszültség forrásai is lehetnek. Ami valóban előnyös, az az, amit FRENCH, RODGERS és COBB (1974) „összeállítás”-nek nevez, ez azt az állapotot jelenti, amikor a kívánt és a megkapott támogatás mennyisége megegyezik.

Mindezek mellett bizonyos, hogy a szignifikáns mások és a tőlük kapott támogatás előnyösen hatnak a szülő-gyermek kapcsolatra (AUG és BRIGHT, 1970; HETHERINGTON, COX és COX, 1977; MCLANAHAN, WEDEMEYER és ADALBERG; TOMS-OLSON, 1981). Powell azt találta, hogy a gyermek későbbi

kompetenciája — verbális és emocionális reakciókészsége — szempontjából sorsdöntő csecsemőkorai anyai magatartás sajátosságai karakterisztikusabbak voltak azoknál az anyáknál, akik hetente vagy még sűrűbben találkoztak (lásd még CRNIC, GREENBERG, RAGOZIN, ROBINSON és BASHAM, 1982). ABERNETHY (1973) eredményei szerint ha az iskoláskor előtti években szoros kapcsolatrendszerben éltek a szülők, ez együtt járt azzal, hogy gondozói szerepkörükben kompetensnek érezték magukat. Kompetencián azt értve, hogy az anyák felismerték gyermekük „alakíthatóságát”, figyelembe vették az egyéni különbségeket, és tudták, hogy a gyermek adottságainak megfelelően hogyan kell módosítaniuk a gyermeknevelési gyakorlatot. PASCOE és mts. (1981) is a fentiekkel egybevágó adatokat közölnek. Ők azt találták, hogy a társas közeg és az odafordulás pozitívan korrelál a gyermek világának fizikai és időbeli szervezettségével, és azzal, hogy az anya lehetőség szerint elkerüli a megszorításokat és a büntetéseket.

A társas környezetből származó támogatás esetében — a házastársi kapcsolat hatásához hasonlóan — el kell gondolkodnunk annak a lehetőségén, hogy a szülői ténykedésre gyakorolt hatás a szülő pszichológiai jóllétén keresztül érvényesül (lásd 1. ábra). Ebben a tekintetben COCHRAN és BRASSARD (1979) feltételezte, hogy a társas közeg nyújtotta támogatás javíthatja az önértékelést, és ennek következtében nő a szülőként tanúsított türelem és szenzitivitás. AUG és BRIGHT (1979), BELLE (4. jegyzet) valamint COLLETTA, LEE és GREGG (5. jegyzet) adatai alátámasztani látszanak ezt a hipotézist.

Munka

A szülői ténykedésre ható környezeti stressz- illetve támogatás-források közül harmadik és utolsóként tárgyalt tényező, melyre a munkanélküliséget és a munkaerőpiac beszűkülését a gyermekek bántalmazásával összefüggésbe hozó kutatások hívták fel a figyelmet (LIGHT, 1973; STEINBERG, CATALANO és DOOLEY, 1981). De nem csak a gyermek-abúzzsal foglalkozó kutatások világítják meg a munkanélküliség romboló hatását a szülő-gyermek kapcsolatban (BRONFENBRENNER és CROUTER, 1983; ELDER, 1974; KOMAROVSKY, 1940). A munkanélküliség vizsgálatán kívül a legtöbb információ a munka szülőségre gyakorolt hatásáról az anyai munkavállalás irodalmában található. Ha a tanulmányok nagy része elmulasztotta is az ilyen hatások dokumentálását (például HOCK, 1980; SCHUBERT, BRADLEY-JOHNSON és NUTTAL, 1980), van néhány olyan is, amelyből arra lehet következtetni, hogy az anyai munkavállalói státusza befolyásolja mind az anyát, mind az apát szülői ténykedésének minőségét és mennyiségét. Számos vizsgálat utal arra például, hogy az alacsony jövedelmű családokban az anyai munkavállalása feszültségeket okoz apák és fiúk viszonyában (DOUVAN, 1963; MCCORD, MCCORD és THURBER, 1963; PROPPER, 1972). Ezt az okozhatja, hogy az ilyen háztartásokban az anyai munkavállalása egyben azt is jelenti, hogy az apa képtelen egyedül eltartani a családját (HOFFMANN, 1979; BRONFENBRENNER és CROUTER, 1983; HOFFMANN, 1979). Számos tanulmány azt is kimutatja, hogy ha mindkét szülő eljár dolgozni, gyermekkel szembeni elvárásaik magasabbak, különösen az önellátás és a háztartás azon területein, amelyeket a gyermekekre bízta (például DOUVAN,

1963; PROPPER, 1972). Megint más tanulmányok arról számolnak be, hogy az ilyen elvárások pozitívan hatnak a gyermek fejlődésére (például ELDER, 1974; WOODS, 1972).

Az anya munkavállalásának a szülőségre gyakorolt hatását dokumentálni igyekvő tanulmányok legfőbb korlátja, hogy differenciálatlanul kezelik a munkavállalást (BRONFENBRENNER és COUNTER, 1982; CROUTER, BELSKY és SPANIER, 1983). Ha az a célunk, hogy megértsük, *hogyan* hat az anyai munkavállalás a szülői funkciókra, akkor az anya munkához való viszonyának vizsgálata során a munkavállalást nem tekinthetjük egyszerűen csak egy „szociális címkének”. Nemcsak arra vannak adatok, hogy a foglalkozási státuszukkal elégedetlen anyák gyermekeinek fejlődése jobban elmarad az optimálistól, mint a munkabeli helyzetükkel elégedett anyák gyermekeié (FAREL, 1980; HOCK, 1980; HOFFMAN, 1961; YARROW, SCOTT, DELEEUEW és HEINIG, 1962), de számos tanulmány szerint maga a szülői ténykedés is veszélybe kerül ilyen feszültségteli feltételek között. STUCKEY MCGHEE és BELL (1982, 643. o.) azt találta, hogy „azok a szülők gyakrabban nyilvánították negatív szülői érzelmeiket, akik a nők kettős szerepére vonatkozóan azt tartották: az anya munkavállalása nem egyeztethető össze az ő családjuk életével”. Hasonlóképpen HOFFMAN (1963) azt találta, hogy azok a dolgozó anyák akik szerették munkájukat, több érzelmet fejeztek ki és kevésbé súlyos fegyelmezési módszereket alkalmaztak gyermekeikkel szemben, míg YARROW és munkatársai (1962) arról számoltak be, hogy az alkalmazotti státusukkal elégedetlen anyák a gyermeknevelésben is több problémával küzdöttek.

Az anya munkavállalásának mélyebb elemzése közelebb visz annak megértéséhez, hogyan érinti a munka a szülői ténykedést. Ebből még többet megértünk az apák munkáját vizsgálva, különösen abból a kutatásból, amely ABERLE és NAEGELE (1952) hipotézisét támasztja alá. Eszerint a férjek munkaszituációban tanúsított értékorientációja leképeződik a gyermeknevelésben megmutatkozó attitűdjeikben és viselkedésükben (BRONFENBRENNER és CROUTER, 1983). Ebben a tekintetben igen figyelemre méltó KOHN (1963) munkája, amelyben azt demonstrálja, hogy „a munkásosztálybeli férfiak, akiknek a munkája tipikusan megkívánja a tekintélynek való behódolást, általában olyan értékeket képviselnek, amelyek hangsúlyt fektetnek a gyermekek engedelmességére és konformitására”. Ezek az apák általában a fizikai büntetést alkalmazzák (BRONFENBRENNER és CROUTER, 1980, 23. o.), míg a középosztálybeli apák, akiknek a munkája önállóságot és függetlenséget követel meg, többnyire ugyanezeket a tulajdonságokat értékeliik gyermekeiknél is.

Az önállóság mellett az apai munkanélküliségből fakadó újabb dimenziókat is összekapcsolták a szülőséggel. Felsőfokú végzettségű apák longitudinális vizsgálata során HEATH (1976) azt találta, hogy a KANTER (1978) által „munkában való felszívódásnak” nevezett jelenség összefügg az apai szerep körben való meg nem feleléssel. Vagyis minél több időt és energiát szentelnek az apák munkájuknak, annál ingerlékenyebbek és türelmetlenebbek voltak gyermekeikkel, ami mind a feleségek, mind a férjek beszámolóiból kiderült (lásd még MOEN, 1982). Némileg más gondolatmenetben KEMPER és REICHLER (1976), valamint MCKINLEY (1964) is kimutatta, hogy az apák munkával való

megelégedettsége fordítottan aránylik ahhoz, hogy milyen súlyos büntetéseket alkalmaznak és, hogy milyen mértékben bíznak az érvelésben mint fegyelmezési stratégiában.

Mint már a házastársi kapcsolat és társas közeg esetében is tettük, itt is úgy fogalmazhatunk, hogy a munka és a szülői ténykedés összefüggésében számos hatás közvetetten érvényesül, a munkahely és a munkafeltételek valójában a személyiségre és az általános pszichés állapotra hatnak (lásd 1. ábra). Ebben a vonatkozásban tartjuk fontosnak demonstrálni, hogy „a munkahelyi és munkafeltételek közvetve vagy közvetlenül ösztönzik a foglalkozásbelli önállóságot, és hatékony intellektuális működéshez, a másokhoz való viszonyban pedig egyfajta nyílt és rugalmas hozzáálláshoz vezetnek. Az olyan munkafeltételek, amelyek korlátozzák az önirányítás lehetőségét vagy bármiféle nyomás és bizonytalanság alá helyezik a munkást, kevésbé eredményes intellektuális működéshez, kedvezőtlen önértékeléshez, valamint rigid, intoleráns beállítottsághoz vezetnek” (MILLER, SCHOOLER, KOHN és MILLER, 1979, 91. o.). Az ilyen személyes stílusokról aligha gondolhatjuk, hogy ösztönözni fogják a szenzitív, fejlődést elősegítő szülői gyakorlatot.

KÖVETKEZTETÉS: A KÖRNYEZETI FESZÜLTSG-, ILLETVE TÁMASZFORRÁSOK VISZONYLAGOS JELENTŐSÉGE

Az eddigiek során, amikor azt tárgyaltuk, hogy a házasság, a társas mező és a munka milyen szerepet játszik a fejlődést segítő szülői funkciók javításában vagy aláásásában, csak az egyes különálló hatások következményeivel foglalkoztunk. Beszélünk még e három környezeti dimenzió viszonylagos súlyáról. Annál a véleményemnél maradok, hogy a házastársi kapcsolat elsőrendű támasz-rendszer, melyben inherens módon benne rejlik a lehetőség arra, hogy a szülői funkciókra akár a legpozitívabb, akár a legnegatívabb hatást gyakorolja. Ez azért tűnik ésszerű feltevésnek, mert a házasságban rutinszerűen nagyobb az emocionális befektetés, és ez az a kapcsolat, melyben az emberek a legtöbb időt töltik el.

Újabbán két olyan tanulmány jelent meg, amely a házastársi támogatás egyéb támasz-formáknál nagyobb fontosságával foglalkozott. COLETTA (6. Jegyzet) 50 adolescens anya vizsgálata során azt találta legdöntőbbnek anyai attitűdjeikben és érzelmekkel telített viselkedésükben, hogy eredeti családjuktól (azaz a társas mezőből) milyen mértékű emocionális támogatást kaptak. Ezt fontossági sorrendben a partnerüktől vagy férjüktől kapott támogatás követte, és ezután következett csak a barátoktól kapott támogatás. Egy másik tanulmányban 150 anyát, és négy hónapos kort betöltött vagy még be nem töltött csecsemőiket vizsgálva „a házastárstól kapott intim támasznyújtásnak volt a legáltalánosabb pozitív hatása, bár a barátoktól és a közösségtől kapott támogatás hatása is nyomon követhető volt az anyai viselkedésben” (CRNIC és mts., 1983, 215. o.). Minthogy az derült ki, hogy az anyának saját szülői szerepéhez való pozitív viszonyára és szemtől szembe kifejezett érzelmeire a férj támogató hozzáállása és a feleség ezzel való elégedettsége fejti ki a legjelentősebb hatást, CRNIC és munkatársai mélyen egyetértenek BELSKY (1981) azon

megállapításával, hogy a kompetens szülői ténykedéshez a jó házastársi kapcsolat adja a legfőbb támogatást" (215. o.). Amikor pedig statisztikailag ellenőrizték az anya megfigyelt viselkedését az anyaságra ható összes szociális támogatás és a gyermek ténykedése közötti összefüggés nem bizonyult szignifikánsnak. Ennek alapján vonták le azt a következtetést, hogy a támogatás elsősorban közvetett módon hat a gyermekre. CRNIC és munkatársai állították fel azt a hipotézist is, hogy az életkor előrehaladtával valószínűleg nő a közvetlen befolyásolás lehetősége.

Valószínű, hogy bizonyos körülmények között a házasság befolyásoló szerepe kisebb, mint ahogy azt CRNIC és munkatársai (1983) leírták. Ha például a szülő egyedül neveli gyermekét, vagy még tizenéves, akkor valószínű, hogy a társas mező válik a támogatás elsődleges forrásává, ahogy ezt COLETTA (6. jegyzet) adatai bizonyítják. Ugyanez lehet érvényes a hagyományos munkás-házasságokban, ahol a férj- és feleség-szerepek rendszerint inkább instrumentális, mintsem érzelmi funkciókat szolgálnak, így ezekben a házasságokban sem a barátság, sem a szerelem — ily módon az érzelmi támasznyújtás sem — elsődleges alkotóeleme a kapcsolatnak. Egyértelműen ezt mutatta YOUNG és WILLMOTT (1957) leírása a kelet-londoni társas viszonyokról, különös tekintettel az anyák eredeti családjukhoz való viszonyára.

Ma még nem világos, hogy a többi hatótényező között mekkora lesz a foglalkozás viszonylagos súlya. Valószínű, hogy annál nagyobb, minél fontosabb a munka az egyén identitás-hierarchájában. A KANTER (1978) által a munkában való „felszívódásnak” nevezett jelenség — amiről egyébként HEATH (1976) azt írja, hogy aláássa az apai türelmességet — például elsősorban akkor fordul elő, amikor a munka értelme a pályán való előrejutás, és ez az egyik legfontosabb motivációs forrás. Az pedig nyilvánvaló, hogy mind az apák, mind az anyák fogékonyak erre a hatásra.

Egyelőre kényszerűen spekulatív szinten marad az a feltevésünk, hogy a házassági kapcsolat legfontosabb támasz- illetve feszültségforrás, és az is, hogy a társas közeg a második tényező a fontossági sorrendben. Ennek oka, hogy mindezekig egyetlen kutatás sem terjesztette ki vizsgálatait egyszerre mindhárom környezeti tényezőre, amelyek szerintünk a szülőségre hatnak, ezért lehetetlen ellenőrizni, hogy a három környezeti támogató-feszültségkeltő tényezőnek külön-külön mekkora a jelentősége. A jövő kutatásainak ezt a hiányt feltétlenül meg kell szüntetnie.

A SZÜLŐSÉG MINT PUFFERRENDSZER

A gyermek bántalmazásához vezető folyamat feltárása érdekében elemeztük a szülői funkciók ellátásának determinánsait. Azt találtuk, hogy a szülőként való ténykedésre többfajta erő hat, melyek közül a három legfontosabb a szülő személyisége, pszichológiai rendezettsége; a gyermek jellemzői; valamint a környezet feszültségkeltő vagy támogató tényezői. Mivel a szülői kompetencia többszörösen meghatározott, nyilvánvaló, hogy a szülői rendszer védekezik az integritását veszélyeztető — a három forrás bármelyikének gyengeségéből fakadó — hatások ellen (BELSKY, ROBINS és GAMBLE sajtó alatt). Amikor a szülő-

ség három meghatározója közül kettő veszélyben van, feltehetőleg a szülői működés akkor a leginkább védett, amikor a személyes erőforrások alrendszere még működik, elősegítve a szenzitív involválódást, és akkor a legkevésbé védett, ha csupán a gyermek jellemzőiből álló alrendszer tölti be funkcióját. Ebből természetesen az következik, hogy ha valami elromlik a szülői rendszerben, az optimális működés (amelyet a kompetens utód felnevelésével definiálhatunk) akkor valósulhat meg, ha az egyedüli érintetlenül maradt meghatározók a szülők személyes pszichológiai forrásai.

A súlyosan veszélyeztetett és nehezen nevelhető kisgyermekkel kapcsolatos irodalom alátámasztja azt az állítást, hogy a gyermekben rejlő, veszélyt jelentő jellemzőket viszonylag könnyű legyőzni. A koraszülöttség nem veszélyezteti a későbbi fejlődést, ha a gyermek olyan középosztálybeli otthonban nevelkedik, ahol valószínű, hogy mind a személyes erőforrások, mind a támogató rendszerek hatékonyan működnek (SAMEROFF és CHANDLER, 1975). Annak ellenére továbbá, hogy a nehéz temperamentumú gyermekeknek az anya viselkedésére gyakorolt hatását vizsgáló tanulmányok vegyes eredményekről számolnak be, erősen bizonyító értékű adataink vannak arra nézve, hogy az anya érzékelése a nevelési nehézségről párhuzamos azzal, hogy az anya-gyermek kapcsolatnak milyen negatív aspektusai vannak. Ez az eredmény egy olyan minta vizsgálatából származott, ahol az alanyok kapcsolati problémáik miatt a priori veszélyeztetettek voltak (BATES, 1980). Így hacsak a támogatás és a személyes erőforrások alrendszerei nincsenek veszélyeztetve — ahogy ez az elszegényedett családokban nagy valószínűséggel fennáll — nem találunk eseteket, ahol a szülői működésben a gyermek nehéz tulajdonságai miatt állnának elő problémák.

Azon feltevés ellenőrzésére még nincs vizsgálati adat, hogy a személyes erőforrásoknak van a legnagyobb lehetőségük arra, hogy a szülői rendszerben ütközőként (pufferként) működjenek. Ez az álláspont mégis megvédhető, mivel úgy tűnik, hogy a személyes pszichológiai források maguk is szerepet játszanak annak meghatározásában, hogy milyen támogatást kap az adott személy (lásd 1. ábra). Vegyük figyelembe például azt a nagyonis reális lehetőséget, hogy a személyes pszichológiai jellemzők nemcsak a párválasztást, a baráti kapcsolatok kiépítését és egy adott munka megszerzését befolyásolják, hanem a házastárssal, a barátokkal, szomszédokkal és munkatársakkal fenntartott kapcsolatok minőségét is. Mivel — legalábbis folyamatmodellünk szerint (lásd 1. ábra) — az is belátható, hogy a fejlődéstörténet alakítja a személyes pszichológiai rendezettséget, talán a házastársi kapcsolat, a társas közeg nyújtotta támogatás és a munka szülőségre gyakorolt hatásait is vissza lehet vezetni a személyiségre és a fejlődéstörténetre. Így magától értetődne, hogy a személyes pszichológiai forrásokat nemcsak azért tartjuk a szülőség legerősebb meghatározóinak, mert közvetlenül hatnak a szülői működésre, hanem azért is, mert kétségtelenül szerepet játszanak a környezettől kapott támogatás megszerzésében is.

A személyes pszichológiai működés elsődlegességére vonatkozó hipotézisünket nem tudjuk adatokkal alátámasztani, mert a szülő-gyermek kapcsolatra vonatkozó vizsgálatok között egyet sem találtunk, amely együtt vizsgálta volna a jelen tanulmányban tárgyalt mindhárom tényezőt. Ezt a helyzetet szem

előtt tartva a szülői működés prediktív modelljét vázoljuk fel a szülőség meghatározóinak differenciált elemzésére alapozva (BELSKY, ROBINS és GAMBLE, sajtó alatt). Mint ahogy már az előzőekben említettük, a rendszer három alrendszerből áll (személyes pszichológiai erőforrások, a gyermek jellemzői és a környezeti támogató illetve feszültségkeltő hatások forrásai), ezek pedig két általános módban működhetnek, melyeket stressznek, illetve támogatásnak neveztünk el. A valóságban — éppúgy, mint a modell felfogásában — mind egyik alrendszernek önmagában is komplex, többtényezős elrendezést tulajdonítunk, amelynek jelölésére nem megfelelő a két állapotú (stressz/támogatás) címke. Pontosabban fogalmazva inkább az egyes alrendszerek (és azok alkotóelemei — például házasság, társas közeg, munka) nyújtotta stressz és támogatás *fokáról* kellene beszélnünk ahelyett, hogy csupán a stressz vagy támogatás jelenlétére vagy hiányára szorítkoznánk. A szükséges empirikus bizonyítékok hiányában viszont egyáltalán nem tisztázott még, hogy az egyes alrendszerek között milyen „forgalom” vagy milyen dinamikus interakciók zajlanak. Ennélfogva például nehéz bejósolni, hogy személyes erőforrásból mekkora támogatás szükséges a gyermek jellemzőiből fakadó nehézség kiegyensúlyozásához. Érzésünk szerint valószínűleg az a helyzet, hogy nem kell mindegyik kontextuális területről egyenlő mértékű támogatás ahhoz, hogy az egyensúly helyreálljon. Kétségtelenül nagy elméleti és gyakorlati munkát kell még elvégezni ahhoz, hogy a ténylegesen fennálló komplex összefüggéseket tisztázni tudjuk.

1. táblázat

**Elméleti modell a hatékony szülői működés
relatív valószínűségére az alrendszerek
összes lehetséges állapota mellett**

A szülői alrendszerek állapota

A kompetens szülői működés relatív valószínűsége	A szülő személyisége és pszichológiai jóléte	A támogatás kontextuális alrendszerei	A gyermek jellemzői
Legmagasabb	+	+	+
	+	+	—
	+	—	+
	—	+	+
	+	—	—
	—	+	—
	—	—	+
Legalacsonyabb	—	—	—

A plusz jel (+) támogató, a mínusz jel (—) feszültségteli állapotot reprezentál.

Ezen figyelmeztető és minősítő megjegyzések ellenére az 1. táblázat katalogizálja a modellből származó elképzelt szülői eredményeket a nyolc lehetséges feltételnek megfelelően, melyek leírják a rendszer működésének minden lehetséges variációját. Azt feltételezzük — és ez nem meglepő —, hogy a szülők akkor funkcionálnak a leghatékonyabban, ha mindegyik alrendszer támogató módon működik (+), és akkor a legkevésbé kompetensek, amikor a stresszes működés a jellemző (—). Amikor csak két alrendszer van támogató módon, az esetben akkor van a szülőknek a legnagyobb esélyük az optimális gondozás biztosítására, ha a személyes erőforrások és a környezeti támogatások pozitívan aktíválódnak, és akkor a legkisebb az esély, amikor a személyes erőforrások rendszere maga a diszfunkcionális alrendszer. Azt az esetet, amikor a szülőiséget csak egy dimenzió támogatása segíti, már a korábbiakban tárgyaltuk; ennek következményeit az 1. táblázatban soroltuk fel.

KÖVETKEZTETÉSEK

A humán fejlődés ökológiájáról készült írásában BRONFENBRENNER (1977, 77. o.) szívesen idézi Goethét („Mi az, ami mindennél nehezebb? Az, ami a legkönnyebbnek tűnik, meglátni szemünkkel azt, ami előttünk fekszik”) és Walter Fenno Deabornt, egy főiskolai tanárt („ha meg akarsz érteni valamit, próbáld meg megváltoztatni”). Ha ezt a két állítást egymás mellé helyezzük, jól illusztrálják, hogy általában a diszfunkciók miért tudják a normál működést megvilágítani, esetünkben pedig hogy a gyermek-abúزشoz vezető út tanulmányozása miért nyújt információkat a szülőiséget meghatározó tényezők elemzéséhez.

Az élet mindennapi hullámlásában gyakran nehéz meglátni a normál folyamatokat. Minden diszfunkció, ami ebben az áramlásban zavart okoz, olyan elemekre és/vagy kapcsolatokra hívja fel a figyelmet, amelyeket egyébként nem is vennénk észre. A szülői működés meghatározóiról mondhatjuk, hogy viszonylag figyelmen kívül hagyott folyamatok. A gyermek bántalmazásában megnyilvánuló szülői diszfunkció jelentőségét abban látjuk, hogy rávilágít a hatásmechanizmusokra, amelyek — legalábbis a patológiás régiókban — a szülői viselkedést irányítják. Mivel a szülői viselkedésformákat nem lehet könnyen megváltoztatni, az ilyen vizsgálatokban nehéz azt a stratégiát alkalmazni, amit Bronfenbrenner tanára javasol, és a szocializáció tanulmányozása során be is vált. Itt viszont a „természetes kísérlet” egy tanulságos példájával találkozhatunk, amely a gyermek-abúzus etiológiáját vizsgáló, alkalmazott tudományterületen dolgozó kutatók figyelmét sokkal inkább alaptudományos kérdésekre tereli. Amennyiben a gyermek bántalmazását a normál szülői funkcióktól való eltérésnek tekintjük, akkor a gyermek-abúzus — mint jelzés arra, hogy szülőségben „változások” álltak be — tanulmányozása nemcsak a szocializációs folyamatok megértéséhez segít hozzá bennünket, hanem azt is megmutatja, amit egyébként a legnehezebb lenne meglátnunk, mivel épp a szemünk előtt van — a szülőségben fellelhető egyéni különbségek meghatározói. Ez pedig egy olyan téma, amely sosem kapott megfelelő figyelmet a szocializáció-kutatások hosszú története során.

(Angster Mária fordítása)

JEGYZETEK

1. PRICE, G., 1977 március, *Factors influencing reciprocity in early mother-infant interaction*, A Society for Research in Child Development kétévenként megrendezett, New Orleans-i ülésén elhangzott előadás
2. FELDMAN, S., NASH, S. és ASCHENBRENNER, B., 1982, *Antecedents of fathering*, publikálatlan kézirat, Stanford University
3. GIBAUD-WALLSTON, A. és WANDERSMAN, L. P., 1978, *Development and utility of the parenting sense of competence scale*, Az Amerikai Pszichológiai Társaság évi ülésén elhangzott előadás, Toronto
4. BELLE, D. E., 1981 április, *The social network as a source of both stress and support to low-income mothers*, A Society for Research of Child Development kétévenkénti ülésén elhangzott előadás, Boston
5. COLETTA, N. D., LEE, D. and GREGG, C. H., *The impact of support for adolescent mothers*, publikálatlan kézirat, University of Maryland
6. COLETTA, N. D., 1981. április, *The influence of support systems on the maternal behavior of young mothers*, A Society for Research of Child Development kétévenkénti ülésén elhangzott előadás, Boston

IRODALOM

- ABERLE, D. F. and NAEGELE, K. D., 1952, Middle-class fathers' occupational role and attitudes toward children, *American Journal of Orthopsychiatry*, 22, 366—378.
- ABERNETHY, V. 1973, Social network and response to the maternal role, *Sociology of the Family*, 3, 86—92.
- AUG, R. G. and BRIGHT, T. P., 1970, A study of wed and unwed motherhood in adolescents and young adults, *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 9, 577—592.
- BALDWIN, A. L., COLE, R. E. and BALDWIN, C. P., 1982, Parent pathology, family interaction, and the competence of the child in school, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 47, (5. Serial No. 197).
- BANDURA, A. and WALTERS, R., 1959, *Adolescent aggression*, Ronald, New York.
- BATES, J., 1980, The concept of difficult temperament, *Merrill-Palmer Quarterly*, 26, 299—319.
- BAUMRIND, D., 1967, Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior, *Genetic Psychology Monographs*, 75, 43—88.
- BAUMRIND, D., 1971, Current patterns of parental authority, *Developmental Psychology Monographs*, 4, (1).
- BELSKY, J., 1978, Three theoretical models of child abuse, A critical review, *International Journal of Child Abuse and Neglect*, 2, 37—49.

- BELSKY, J., 1979, The interrelation of parental and spousal behavior during infancy in traditional nuclear families, An exploratory analysis, *Journal of Marriage and the Family*, 41, 62—68.
- BELSKY, J., 1980, Child maltreatment, An ecological integration, *American Psychologist*, 35, 320—335.
- BELSKY, J., 1981, Early human experience, A family perspective, *Developmental Psychology*, 17, 3—23.
- BELSKY, J., GILSTRAP, B. and ROVINE, M., Stability and change in mother-infant and father-infant interaction in a family setting, One, three and nine months, *Child Development*, in press.
- BELSKY, J., LERNER, R. and SPANIER, G., *The child in the family*, Reading, Mass., Addison-Wesley, in press.
- BELSKY, J., ROBINS, E. and GAMBLE, W., The determinants of parenting, Toward a contextual theory, In: LEWIS, M. and ROSENBLUM, L. (eds), *Social connection, Beyond the dyad*, Plenum, New York, in press.
- BRONFENBRENNER, U., 1960, Freudian theories of identification and their derivatives, *Child Development*, 31, 15—40.
- BRONFENBRENNER, U., 1977, Toward an experimental ecology of human development, *American Psychologist*, 52, 513—531.
- BRONFENBRENNER, U. and CROUTER, A. C., 1982, Work and family through time and space, In: HAYES, C. and KAMERMAN, S. (eds), *Families that work, Children in a changing world*, National Academy of Sciences, Washington, D. C.
- BRONFENBRENNER, U. and CROUTER, A. C., 1983, The evolution of environmental models in developmental research, In: MUSSEN, P. (ed.), *The handbook of child psychology*, Wiley, New York.
- BROWN, G. W. and HARRIS, T., 1978, *Social origins of depression, A study of psychiatric disorder in women*, Free Press, New York.
- CAMPBELL, S., 1979, Mother-infant interaction as a function of maternal ratings of temperament, *Child Psychiatry and Human Development*, 10, 67—76.
- CARVETH, W. B. and GOTTLIEB, B. H., 1979, The measurement of social support and its relation to stress, *Canadian Journal of Behavioral Science*, 11, 179—188.
- COCHRAN, M. and BRASSARD, J., 1979, Child development and personal social networks, *Child Development*, 50, 601—616.
- COLLETTA, N., 1979, Support systems after divorce, Incidence and impact, *Journal of Marriage and the family*, 41, 837—846.
- COLLETTA, N. D., At risk for depression, A study of young mothers, *Journal of Genetic Psychology*, in press.
- COLLETTA, N. D. and GREGG, C. H., 1981, Adolescent mothers' vulnerability to stress, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 169, 50—54.
- COOPERSMITH, S., 1967, *The antecedents of self-esteem*, San Francisco, W. H. Freeman.
- CRNIC, K. A., GREENBERG, M. T., RAGOZIN, A. S., ROBINSON, N. M. and BASHAM, R., 1983, Effects of stress and social support on mothers and premature and full-term infants, *Child Development*, 54, 209—217.

- CROUTER, A., BELSKY, J., and SPANIER, G., The family context of child development, In: WHITEHURST, G. (ed.), *Annals of child development* (vol. 1.), Greenwich, Conn. JAI, in press.
- DE FRAIN, J., 1979, Androgynous parents tell who they are and what they need, *Family Coordinator*, 28, 237—243.
- DIELMAN, T., BARTON, K., and CATTELL, R., 1977, Relationships among family attitudes and child rearing practices, *Journal of Genetic Psychology*, 130, 105—112.
- DOUVAN, E., 1963, Employment and the adolescent, In: NYE, F. I. and HOFFMAN, L. W. (eds), *The employed mother in America*, Chicago, Rand McNally.
- EIDUSON, B. T. and ALEXANDER, J. W., 1978, The role of children in alternative family styles, *Journal of Social Issues*, 34, 149—167.
- ELDER, G. H. Jr, 1974, *Children of the Great Depression*, Chicago, University of Chicago Press.
- FABIAN, A. A. and DONAHUE, J. F., 1956, Maternal depression, A challenging child guidance problem, *American Journal of Orthopsychiatry*, 26, 400—405.
- FAREL, A. N., 1980, Effects of preferred maternal roles, maternal employment, and sociographic status on school adjustment and competence, *Child Development*, 50, 1179—1186.
- FIELD, T. M., WIDMAYER, S. M., STRINGER, S. and IGNATOFF, E., 1980, Teenage, lower-class, black mothers and their preterm infants, An intervention and developmental follow-up, *Child Development*, 51, 426—436.
- FRENCH, J., RODGERS, W. and COBB, S., 1974, Adjustment as person-environment fit. In: COCHLO, G., HAMBERG, D. and ADAMS, J. (eds), *Coping and adaptation*, Basic, New York.
- FROMMER, E. and O'SHEA, G., 1973, Antenatal identification of women liable to have problems in managing their infants, *British Journal of Psychiatry*, 123, 149—156 (a).
- FROMMER, E. and O'SGHEA, G., 1973, The importance of childhood experiences in relation to problems of marriage and family building, *British Journal of Psychiatry*, 123, 157—160 (b).
- HALL, F., PAWLBY, S. and WOLKIND, S., 1980, Early life experience and later mothering behavior, A study of mothers and their 20-week-old babies, In: SHAFFER, D. and DUNN, J. (eds), *The first year of life*. Wiley, New York.
- HEATH, D. H., 1976, Competent fathers, Their personality and marriages, *Human Development*, 19, 26—39.
- HETHERINGTON, E. M., COX, M. and COX, R., 1977, The aftermath of divorce, In: STEVENS, J. and MATHEWS, M. (eds), *Mother-child, father-child relations*, National Association for the Education of Young Children, Washington, D.C.
- HOCK, E., 1980, Working and nonworking mothers and their infants, A comparative study of maternal caregiving characteristics and infant social behavior, *Merrill-Palmer Quarterly*, 26, 79—101.
- HOFFMANN, L. W., 1961, Mothers' enjoyment of work and its effects on the child, *Child Development*, 32, 187—197.

- HOFFMAN, L. W., 1963, Mother's enjoyment of work and effects on the child, In: NYE, F. I. and HOFFMAN, L. W. (eds), *The employed mother in America*, Rand McNally, Chicago.
- HOFFMAN, L. W., 1979, Changes in family roles, socialization, and sex differences, *American Psychologist*, 32, 644-657.
- HOFFMAN, M. L., 1970, Moral development, In: MUSSEN, P. H. (ed.), *Carmichael's manual of child psychology (Vol. 2)*. Wiley, New York.
- JOHNSON, S. and LOBITZ, G., 1974, The personal and marital adjustment of parents as related to observed child deviance and parenting behaviors, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 2, 193-207.
- JONES, F. A., GREEN, V. and KRAUSS, D. R., 1980, Maternal responsiveness of primiparous mothers during the postpartum period, Age differences, *Pediatrics*, 65, 579-583.
- KANTER, B., 1978, Families, family processes, and economic life, Toward a systematic analysis of social historical research, In: DEMOS, J. and BOO-COCK, S. S. (eds), *Turning points, Historical and sociological essays on the family*, University of Chicago Press, Chicago.
- KELLEY, P., 1976, The relation of Infant's temperament and mother's psychopathology to interactions in early infancy, In: RIEGEL, K. F. and MEACHAM, J. A. (eds), *The developing individual in a changing world (Vol. 11)*. Aldine, Chicago.
- KEMPER, T., REICHLER, M., 1976, Marital satisfaction and conjugal power as determinants of intensity and frequency of rewards and punishments administered by parents. *Journal of Genetic Psychology*, 129, 221-234.
- KOHN, M., 1963, Social class and parent-child relationships, An interpretation, *American Journal of Sociology*, 68, 471-480.
- KOMAROVSKY, M., 1940, *The unemployed man and his family*, Dryden, New York.
- LAMB, M. and EASTERBROOKS, M., 1980, Individual differences in parental sensitivity, In: LAMB, M. and SHERROD, L. (eds), *Infant social cognition*, Erlbaum, Hillsdale, N. J.
- LERNER, R. and LERNER, J., Temperament-intelligence reciprocities in early childhood, A contextual model, In: LEWIS, M. (ed.), *Origins of intelligence (2nd ed.)*, Plenum, New York, in press.
- LIGHT, R., 1973, Abused and neglected children in America, A study of alternative policies, *Harvard Educational Review*, 43, 556-598.
- MANION, J., 1977, A study of fathers and infant caretaking, *Birth and the Family Journal*, 4, 174-179.
- MCCALL, R. B., APPELBAUM, M. I. and HAGARTY, P. S., 1973, Developmental changes in mental performance, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 38, (3, Serial No. 1509).
- MCCORD, J., MCCORD, W. and THURBER, E., 1963, Effects of maternal employment on lower-class boys, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 177-182.
- MCKINLEY, D., 1964, *Social class and family life*, Free Press, New York.

- MCLANAHAN, S., WEDEMEYER, N. and ADELBURG, T., 1981, Network Structure, social support, and psychological well-being in the single-parent family, *Journal of Marriage and the Family*, 43, 601—612.
- MILLER, J., SCHOOLER, C., KOHN, M. L., and MILLER, K. A., 1979, Women and work, The psychological effects of occupational conditions, *American Journal of Sociology*, 85, 66—94.
- MILLIONES, J., 1978, Relationship between perceived child temperament and maternal behavior, *Child Development*, 49, 1255—1257.
- MINTUM, L. and LAMBERT, W. W., 1964, Mothers of six cultures, *Antecedents of childrearing*, Wiley, New York.
- MITCHELL, R. and TRICKETT, E., 1980, Task force report, Social networks as mediators of social support, *Community Mental Health Journal*, 16, 27—44.
- MOEN, P. 1982, The two-provider family, Problems and potentials, In: LAMB, M. (ed.), *Nontraditional families, Parenting and child development*, Erlbaum, Hillsdale, N. J.
- MONDELL, S. and TYLER, F., 1981, Parental competence and styles of problem solving/play behavior with children, *Developmental Psychology*, 17, 73—78.
- NUCKOLLS, C. G., CASSELL, J. and KAPLAN, B. H., 1972, Psychological assets, life crises and the prognosis of pregnancy, *American Journal of Epidemiology*, 95, 431—441.
- OLWEUS, D. 1980, Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys, A causal analysis, *Developmental Psychology*, 16, 644—660.
- ORRASCHER, H., WEISSMAN, M. M. and KIDD, K. K., 1980, Children and depression, The children of depressed parents, the childhood of depressed patients, depression in children, *Journal of Affective Disorders*, 2, (1), 1—16.
- OSOFSKY, J. J. and OSOFSKY, J. D., 1970, Adolescents as mother, *American Journal of Orthopsychiatry*, 40, 825.
- PARKE, R. and COLLMER, C., 1975, Child abuse, An interdisciplinary review, In: HETHERINGTON, E. M. (ed.), *Review of child development research* (Vol. 5). University of Chicago Press, Chicago.
- PASCOE, J. M., LODA, F. A., JEFFRIES, V. and EASP, J. A., 1981, The association between mother's social support and provision of stimulation to their children, *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 2, 15—19.
- PEDERSEN, F., 1982, Mother, father, and infant as an interactive system, In: BELSKY, J. (ed.), *In the beginning, Readings on infancy*, Columbia University Press, New York.
- POLLITT, J., 1965, *Depression and its treatment*, Heinemann, London.
- POWELL, D. R., 1980, Personal social networks as a focus for primary prevention of child maltreatment, *Infant Mental Health Journal*, 1, 232—239.
- POWER, T. and PARKE, R., Social network factors and the transition to parenthood, *Sex Roles*, in press.
- PROPPER, A. M., 1972, The relationship of maternal employment to adolescent roles, activities, and parental relationships, *Journal of Marriage and the Family*, 34, 417—421.

- RAGOZIN, A. S., BASHAM, R. B., CRNIC, K. A., GREENBERG, M. T. and ROBINSON, N. M., 1982, Effects of maternal age on parenting role, *Developmental Psychology*, 18, 627—634.
- REUTER, M. W., and BILLER, H. B., 1973, Perceived paternal nurturance-availability and personality adjustment among college males, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 40, 339—342.
- RUTTER, M., 1966, *Children of sick patients, An environmental and psychiatric study*, Institute of Psychiatry, Maudsley Monographs No. 16. Oxford University Press, London.
- SAGI, A., 1982, Antecedents and consequences of various degrees of paternal involvement in childrearing, The Israeli project, In: LAMB, M. E. (ed.), *Nontraditional families, Parenting and child development*, Erlbaum, Hillsdale, N. J.
- SAMEROFF, A., and CHANDLER, M. J., 1975, Reproductive risk and the continuum of caretaking casualty, In: HOROWITZ, F. D. (ed.), *Review of child development research (Vol. 4.)*, University of Chicago Press, Chicago.
- SCHUBERT, J. B., BRADLEY-JOHNSON, S. and NUTTAL, J., 1980, Mother-infant communication and maternal employment, *Child Development*, 51, 246—249.
- SEARS, R., MACCOBY, E. and LEVIN, H., 1957, *Patterns of child rearing*, Row, Peterson, Evanston, Ill.
- STEINBERG, L., CATALANO, R., and DOOLEY, D., Economic antecedents of child abuse and neglect, *Child Development*, 52, 975—985.
- STOLZ, L. M., 1967, *Influences on parent behavior*, Stanford University Press, Stanford, Calif.
- STUCKEY, M., MCGHEE, P. and BELL, N., 1982, Parent-child interaction, The influence of maternal employment, *Developmental Psychology*, 18, 635—644.
- TOMS-OLSON, J., 1981, The impact of housework on childcare in the home, *Family Relations*, 30, 75—81.
- WANDERSMAN, L., WANDERSMAN, A. and KAHN, S., 1980, Social support in the transition to parenthood, *Journal of Community Psychology*, 8, 332—342.
- WEISSMAN, M. M. and PAYKEL, E. S., 1974, *The depressed woman, A study of social relations*, University of Chicago Press, Chicago.
- WOODS, M. B., 1972, The unsupervised child of the working mother, *Developmental Psychology*, 6, 14—25.
- YARROW, M. R., SCOTT, P., DELEEUW, L. and HEINIG, C., 1962, Childrearing in families of working and nonworking mothers, *Sociometry*, 25, 122—140.
- YOUNG, M., and WILLMOTT, P., 1957, *Family and kinship in East London*, Penguin, London.

JAY BELSKY

THE DETERMINANTS OF PARENTING: A PROCESS MODEL

This essay is based on the assumption that a long-neglected topic of socialization, the determinants of individual differences in parental functioning, is illuminated by research on the etiology of child maltreatment. Three domains of determinants are identified (personal psychological resources of parents, characteristics of the child, and contextual sources of stress and support), and a process model of competent parental functioning is offered on the basis of the analysis. The model presumes that parental functioning is multiply determined, that sources of contextual stress and support can directly affect parenting or indirectly affect parenting by first influencing individual psychological well-being, that personality influences contextual support/stress, which feeds back to shape parenting, and that, in order of importance, the personal psychological resources of the parent are more effective in buffering the parent-child relation from stress than are contextual sources of support, which are themselves more effective than characteristics of the child.